

Valpolicella, ciborij
Valpolicella, ciborium

Miljenko Jurković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Odjel za povijest umjetnosti

Izvorni znanstveni rad
predan 11. 6. 1986.

O »podrijetlu« Karamanove teze o podrijetlu predromaničke skulpture

Sažetak

U povodu Karamanove stogodišnjice, evocirajući njegovu cjelokupnu pisanu riječ, raspravlja se o tezi koju je Lj. Karaman davno postavio, a koja je bila predmetom brojnih preispitivanja. Riječ je o tezi o dvojnomo podrijetlu hrvatske predromaničke arhitekture i skulpture. Donoseći tezu o italjskom podrijetlu predromaničke pleterne skulpture, Karaman ju je razdvojio od graditeljstva koje drži produktom domaćih majstora.

Stoga se autor zadržava na pitanju razloga koji su vodili Lj. Karamana u traženju podrijetla pleterne skulpture na italjskom tlu. Kao i većina evropskih stručnjaka tog vremena, Karaman je u postavljanju teze vodio računa o tada najranije datiranom spomeniku pleterne plastike – ciboriju iz Valpolicelle – te logično, budući da u Hrvatskoj, kao uostalom ni u drugim dijelovima Evrope, nije bilo adekvatno datiranih spomenika, morao priznati primat italjskome tlu.

A da je spomenik zadavao mnoge muke i drugim istraživačima, pokazuje kronologija ispitivanja tog spomenika. Tek 13 godina nakon Karamanova djela »Iz kolijevke hrvatske prošlosti«, E. Arslan otkriva ono što je Karaman već bio utvrdio, da ciboriju u njegovu izvornom obliku pripada i onaj luk s kukama i pleternom dekoracijom, koji je Karamanu upravo baza za izvlačenje podrijetla pletera na italjskom tlu. Godine 1964. P.L. Zovatto će doduše odbaciti taj luk kao integralni dio datiranog ciborija, ali će se opet na istu Arslanovu, ali zapravo Karamanovu, postavku vratiti L'Orange 1979, dakle gotovo pola stoljeća kasnije. Tek 1980. u argumentiranoj raspravi F. Zuliani decidirano razdvaja svih postojećih 7 lukova ciborija u 3 cjeline, od kojih luk s kukama i pleterom odbacuje kao dio oltarne pregrade datiravši ga u početak 9. stoljeća. Od datiranog ciborija u 712. godinu preostaju, što je i sasvim logično, samo lukovi bez trunke pletera, koji sasvim odgovaraju po svom leksiku kapi telima i stupićima koji nose natpis. Time je definitivno potvrđeno da ciborij, stvarno datiran u početak 8. stoljeća, uopće ne sadrži pleterne dekoracije i savršeno se uklapa u sliku stanja svoga vremena.

Tako su ujedno otklonjene i prepreke regionalnom sagledavanju predromaničke umjetnosti, ne inzistirajući na jednom centru, te otvoren put potpunijem sagledavanju geneze koja jasnije izlazi na vidjelo sa svojim dvjema komponentama – ranokršćanskom baštinom i transformacijom likovnog izraza, te »karolinškom« komponentom u geometrizmu, od druge polovice 8. stoljeća.

Teze o kojima je bilo riječ danas su naravno preispitane i postavljene u odgovarajući kontekst, a svakako svjedoče o Lj. Karamanu kao stručnjaku velike erudicije, uz bok svojim evropskim suvremenicima.

Razmišljajući o tome što je još moguće reći o djelu Lj. Karamana a da to nije već rečeno, i još k tome govoriti sa stajališta generacije koja Karamana uopće nije poznavala, učinilo mi se da taj zbir negativnih okolnosti može biti i jedina moguća poticajna prednost. U poznanstvom neopterećenom sagledavanju njegove znanstvene ostavštine, svedene isključivo na pisano slovo, a zakinućem, po pričanju, za izuzetno zanimljivu njegovu živu riječ, mladoj je generaciji, koja je od svojih učilačkih početaka osuđena na dvoboj sa briljantno cizeliranom Karamanovom mišlju, omogućeno, možda, unošenje određenog osvježanja u interpretaciji cjelokupnog njegova djela, oplodenog brojnim znanstvenim radovima »postkaramanovske« ere. Postkaramanovske utoliko, da citiram taj već uvriježeni pojam,¹ ukoliko je s jedne strane cjelokupna ova znanost i dandanas obilježena njegovom mišlju, ali i više stoga što je u brojnim radovima prisutna reakcija na njegovo stvaralaštvo, i to iz jednostavnog razloga što koje god se teme u povijesti umjetnosti čovjek dotakao, uvijek nailazi na barem nabačenu Karamanovu misao o dotičnom problemu. Silom prilika dolazi tako do prvog polaska od Karamanovih teza u gotovo svakom radu. Upravo ta činjenica potvrđuje svu životnost njegova djela, u mnogim problemima aktualnost, u drugim potrebu preispitivanja.

Jedna od njegovih teza koja je bila predmetom brojnih preispitivanja jest ona o dvojnomo podrijetlu naše predromaničke arhitekture i skulpture, problem koji ni do danas nije zadovoljavajuće riješen, ali problem čijim se bavljenjem Lj. Karaman iskazao dvjema karakteristikama koje hoću ovdje istaknuti. Jedna od njih, već nekoliko puta naglašena – njegovo znanstveno poštenje i moral, kako je to R. Ivančević lijepo obrazložio,² i druga, velika erudicija i suvereno baratanje svim suvremenim dostignućima znanosti o problemu, dvije dakle trajne vrijednosti njegova bića, vrijednosti koje nam upravo ostaju zalogom za budućnost.

Donoseći svoju tezu o italjskom podrijetlu predromaničke pleterne skulpture,³ Karaman je već tada morao osjetiti svu kontradiktornost prema netom iznesenoj tezi o predromaničkom graditeljstvu. Međutim kako je, da citiram R. Ivančevića, »vidio pleternu skulpturu u drugoj stilskoj sferi i genetskoj situaciji, ta je istina postala za nj obavezna, ma koliko se opirala i remetila netom uspostavljeni red u arhitekturi, što je i sam mogao osjetiti.«⁴ Neosporan je briljantan način na koji se Karaman obračunao sa svim dotadašnjim tezama o podrijetlu predromaničke pleterne skulpture, tako da one nisu nikada poslije ponovno potezane. Zanimljivije je međutim vidjeti kako i zašto je Karaman vidio podrijetlo pletera na italjskom tlu i zašto se onda morao toga držati unatoč priznavanju činjenice da su domaći majstori klesari vrlo brzo prihvatili nove oblike i dapače ih sami izvodili na spomenicima; i dalje, što je naša znanost poslije Karamana učinila na tome problemu, tj. kako se njegova teza reflektira u novim istraživanjima.

Izučavajući pitanje podrijetla pleterne skulpture, Karaman se morao suočiti sa u tadašnjem stanju istraživanja jedinim i najranije datiranim spomenikom pleterne skulpture iz faze nastanka, famoznim ciborijem iz Valpolicelle. Jasno je da je u trenutku spoznaje da je ciborij datiran natpisom između 712. i 744, a Karaman dataciju precizira na 712, te na njemu, tj. jednom njegovu luku, uočava zrelu pleternu dekoraciju, morao u pomanjkanju tako ranih spomenika iz naših krajeva dati prednost u nastanku italjskom tlu.⁵ Metodologija sasvim ispravna, a rezultat jedini mogući.

I unatoč tome što i sam priznaje da u Italiji 8. stoljeća još nema spomenika adekvatnih ciboriju iz Valpolicelle, da je ostala

skulptura tek u stadiju nastanka s rudimentima novoga likovnog jezika kad govori o krivim stajalištima onih »koji i u pleternim skulpturama vide samo izopačenje antikne tradicije i starokršćanske dekoracije«,⁶ odmah zatim govori o sazrelom i gotovom novom pravcu već na početku stoljeća upravo na ciboriju iz Valpolicelle, da pokaže njihov nastanak »gotovo stoljeće prije najstarijeg hrvatskog spomenika« pleterne dekoracije.⁷ I odmah zatim briljantno zaključuje da u Italiji 8. stoljeća ipak postoji jedan prijelazni period formiranja pleterne dekoracije i drugi period gotova i zrela sloga pleternih skulptura od konca 8. stoljeća.⁸ Usudujem se ustvrditi, da u znanosti nije bio poznat ciborij iz Valpolicelle, datiran u onako rano doba, da Karaman i ne bi, sudeći po ostalim zaključcima, inzistirao na italjskom podrijetlu te skulpture, već bi je, poznavajući mišljenje svog učitelja i prijatelja Bulića o pleterima kao općem produktu vremena, nastojao uklopiti u svoju tezu o graditeljstvu. Međutim upravo njegov naučni moral natjerao ga je da prihvati tada neumoljive činjenice. A da je taj, kako su ga mnogi zvali, ključni spomenik predromaničke skulpture, ciborij iz Valpolicelle, zadavao mnogo muka istraživačima sve donedavno, također je neosporno. I u svrhu rasvjetljavanja Karamanova odnosa prema tom pitanju i našega današnjeg odnosa prema još neriješenom problemu a osobito metodi rada, upozorit ću na kronologiju ispitivanja tog spomenika.

Još 1943, dakle punih trinaest godina nakon Karamanova djela, Arslan ponovno otkriva ono što je Karaman već bio utvrdio, da ciboriju u njegovu izvornom obliku pripada i onaj luk s kukama i pleternom dekoracijom, koji je Karaman upravo baza za izvlačenje podrijetla pletera na italjskom tlu.⁹ Godine 1964. Zovatto će doduše odbaciti taj luk kao integralni dio datiranog ciborija,¹⁰ ali će se opet na istu Arslanovu, ali zapravo Karamanovu, postavku vratiti L'Orange 1979,¹¹ dakle gotovo pola stoljeća kasnije. Tek 1980. u argumentiranoj raspravi F. Zuliani decidirano razdvaja svih postojećih 7 lukova ciborija u 3 cjeline, od kojih luk s kukama i pleterom odbacuje kao dio oltarne pregrade datiravši ga u početak 9. stoljeća.¹² Od datiranog ciborija u 712. godinu preostaju, što je i sasvim logično, samo lukovi bez trunke pletera, koji sasvim odgovaraju po svom leksiku kapitelima i stupićima koji nose natpis. Time je definitivno potvrđeno da ciborij, stvarno datiran u početak 8. stoljeća, uopće ne sadrži pleterne dekoracije i savršeno se uklapa u sliku stanja svoga vremena. Taj Zulianiev rad, nepoznat u našoj javnosti, i s te strane utvrđuje mogućnost promatranja pleterne skulpture kao paralelne pojave u pojedinim evropskim krajevima, izbacujući iz upotrebe jedini dotad čvrsto datirani spomenik koji bi davao primat italjskom tlu. Time su i s tog stajališta otklonjene prepreke regionalnom sagledavanju predromaničke umjetnosti, kako se to uvriježilo za romaniku, te otvoren put potpunijem sagledavanju geneze pleterne skulpture koja time mnogo jasnije izlazi na vidjelo u svojim dvjema komponentama – ranokršćanskoj baštini i transformaciji likovnog izraza, te »karolinškoj« komponenti u geometrizmu.

U našoj se znanosti o pleternoj skulpturi nakon Karamana mnogo govorilo. U mnoštvu radova koji tretiraju tu problematiku vrlo je mali broj onih koji izučavaju pitanje početaka i podrijetla pleterne skulpture. Među njima vrlo su vrijedni rezultati Ž. Rapanića, koji obrazlažući prastaru a nezamijećenu Bulićevu tezu nadopunjenu Karamanovim stavovima dovodi do ispravne pretpostavke o formiranju pleterne skulpture i u našim krajevima,¹³ na što je tom istom prigodom u svom tekstu o Karamanu upozorio i C. Fisković.¹⁴ Međutim, koliko god došli do rješenja o formiranju i genezi pleterne skulpture, još uvijek nam pitanje kronoloških određivanja početaka pričinja-

va velike teškoće. Razlozi tome su višestruki. Jedan od njih je i svijest o Karamanovu djelu, o tim rano datiranim italjskim spomenicima koji negdje u podsvijesti stoje kao nepremostive prepreke, je bi se i na našem tlu trebalo naći spomenike ranog 8. stoljeća da bi se o temi moglo progovoriti. A takvih ne može biti jer ih ni u Italiji nema.

Pojava Zulianieva djela, od kojeg je prošlo već nekoliko godina, vezana za sve učestaliju pojavu tretiranja jedne od komponenti pleternog ukrašavanja – geometrizacije, u smislu svojevrsnog programa, kao karolinškog utjecaja, nije još u nas zabilježena. Još uvijek se u tretiranju toga problema drži linije Karamanove velike sinteze, često tražeći argumente za pobijanje njegove teze, osjećajući joj ishitrenost, a na servirane putove istraživanja gotovo i nema osvrta. Rezultati postignuti dosad na ovom bitnom problemu naše nacionalne povijesti umjetnosti pokazuju se ispravnim, ali još uvijek nedostaju čvrsti argumenti. Tu se pojavljuje i svojevrzni paradoks u kojem Karamanovo djelo ima veliku ulogu. Naime potpuno povjerenje u Karamanove analize spomenika, unatoč neprihvaćanju teze o italjskom podrijetlu skulpture, ne goni istraživače na preispitivanje pojedinih njegovih analiza, u ovom slučaju talijanskih pletera. Kad se ti spomenici u literaturi citiraju, ako se uopće citiraju, to je u većini slučajeva iz Karamanova djela, a gotovo nikad se nije pojavila potreba za preispitivanjem, ako ne samog spomenika, a onda barem suvremene literature o njemu. Ovdje mi se čini bitnim naglasiti s jedne strane veliko povjerenje koje ulijevaju Karamanove trijezne analize, a s druge odsutnost u metodi rada komponente koju je on toliko cijenio – kritičko preispitivanje napisanog djela. Neshvatljivo je da, osim u izuzetnim slučajevima, u novijoj literaturi koja se bavi tim problemom gotovo da i nema niti jedne reference na suvremene evropske radove. Ako i ima, to su radovi zastarjeli po rezultatima, radovi koje je mahom još Karaman prije 50 godina citirao i svestrano analizirao.

Čini se da tom zatvaranju u domaće okvire pogoduju rezultati, sasvim ispravni doduše, o razvoju naše predromaničke umjetnosti iz ovog tla i ove baštine, ali dodao bih, domaćem razvoju samo gledano s načela regionalizma. Zaboravlja se počesto pritom da su opći tokovi razvoja, a Karaman je još davno o tome govorio, isti za pojedino razdoblje u mnogim regijama, te je jedini ispravan način rada u sprezi s rezultatima suvremene znanosti u svijetu.

Tako u pomaku prema mogućem rješenju pitanja početaka pleterne skulpture treba istaći da nije više potrebno bojažljivo se odnositi prema ranoj dataciji pojedinih spomenika. Novo promoviranje ranokršćanske i paleobizantske baštine kao čimbenika kontinuiteta umjetničkog stvaralaštva omogućava na danas već golemom broju spomenika traženje spona i argumentiranje već iznesenih pretpostavki. Spomenici svojim leksikom i morfološkim karakteristikama već uveliko omogućavaju određivanje ne samo vremena nastanka i regionalne karakteristike već i pojedinih radionica. Jednako se može na nekim spomenicima tražiti početke, ali to u skladu sa danas uvriježenim stavom da se kao formirana pleterna skulptura pojavljuje u posljednjoj četvrtini 8. stoljeća, a da joj se korijeni trebaju tražiti u ranijoj baštini, a širenje pratiti ekspanzijom karolinške države, dakako samo u političkom smislu.

Položaj Karamanova djela u našoj znanosti danas je poznat. Položaj njegova djela u budućnosti je jasan. Njegove teze napretkom znanosti već su ili će biti djelomično ispravljene, dopunjene ili čak opovrgnute. Trajna vrijednost njegova djela jest sam njegov lik, znanstveni profil, kao bitni činilac svake metode rada.

Naš će hommage Karamanu, mislim pritom na legiju mladih istraživača, biti ne možda toliko slijediti njegove ideje koliko prihvatiti i nastaviti u načinu rada, na jednako visokoj razini, njegovo djelo.

Bilješke

1
K. PRIJATELJ, *Ljubo Karaman i njegovo djelo*, *Mogućnosti*, br. 4–5, Split, 1986, str. 260.

2
R. IVANČEVIĆ, *Ljubo Karaman (Split 1886 – Zagreb 1971)*, *Peristol*, br. 14–15, 1971/72, str. 11.

Lj. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930, str. 85.

4
R. IVANČEVIĆ, *nav. dj.*, str. 13.

5
Lj. KARAMAN, *nav. dj.*, str. 97.

6
Lj. KARAMAN, *nav. dj.*, str. 96.

7
Lj. KARAMAN, *nav. dj.*, str. 97.

8
Lj. KARAMAN, *nav. dj.*, str. 98.

9
E. ARSLAN, *La pittura e la scultura veronese*, Milano, 1943, str. 3. Pripisuje originalnom ciboriju dvije stranice bez pletera i luk s kukama. Za ilustraciju vidi u: Lj. KARAMAN, *nav. dj.*, sl. 90.

10
P.L. ZOVATTO, *L'arte altomedioevale*, u: *Verona e il suo territorio*, II, 1964, str. 521.

11
H.P. L'ORANGE, *La scultura in stucco e in pietra del tempio di Cividale*, u: L'ORANGE – H. TORP, *Il tempio Longobardo di Cividale*, Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia VII, 3, Rim, 1979, str. 175.

12
F. ZULIANI, *La scultura a Verona nel periodo Longobardo*, Atti del Convegno »Verona in eta Gotica e Longobarda«, 1980, str. 329, i posebno bilj. 12, 328.

13
Vidi posebno u: *Majstori klesari*, izd. Hrvatskog arheološkog društva 7, Zagreb, 1982, str. 180.

14
C. FISKOVIĆ, *Ljubo Karaman*, *Mogućnosti*, br. 4–5, Split, 1986, str. 254.

Summary

Miljenko Jurković

On the »Origin« of Karaman's Thesis on the Origin of Pre-Romanesque Sculpture

In honor of the anniversary of Karaman's birth, by evoking the whole of his writing, the author discusses a thesis which Lj. Karaman proposed a long time ago and which became the topic of many investigations. It deals with the twin origin of Croatian pre-Romanesque architecture and sculpture. With the thesis that pre-Romanesque wicker-work ornamentation in stone sculpture is of Italian origin, Karaman separated it from the art of building which he considers to be the product of local artists.

This is why the author questions the reasons which led Lj. Karaman to look for the origins of wicker-work ornamentation on Italian soil. Like the majority of European experts of the time, Karaman paid much attention to the earliest dated monument with wicker-work ornamentation – ciborium from Valpolicella, and logically enough because Croatia, like the rest of Europe, did not have adequately dated sculptures, he had to give priority to Italian material.

The chronology of research on this sculpture shows that it presented many other researchers with a lot of trouble. Not until 13 years after Karaman's »From the Cradle of Croatian Past« did E. Arslan discover what Karaman had already determined, i.e. that the arch with hooks and wicker ornamentation, which was the basis for Karaman's decision that it belonged to Italian tradition, in fact really did belong to the ciborium. In 1964 P.L. Zovatto, however, disputed that the arch had been an integral part of the dated ciborium, but L'Orange in 1979 returns to Arslan's, i.e. Karaman's thesis almost half a century later. Only in 1980 in a very well argued discussion does F. Zuliani decidedly separate all seven existing arches of the ciborium into three wholes, of which the arch with hooks and wicker ornamentation is refuted as part of the altar pluteus which dates to the beginning of the 9th century. From the ciborium dated to 712 remain, logically, only the arches without a trace of wicker ornamentation which correspond in their lexis to the capitels and small pillars which carry the inscription. This definitively proved that the ciborium, really dated to the beginning of the 8th century, does not have any wicker ornamentation and fits perfectly into the picture of its time.

This is how, at the same time, the obstacles to the regional insight into pre-Romanesque art have been removed without insisting on one center, and the road was open for a full insight into the genesis which comes out more clearly with two components – the early Christian inheritance and the transformation of art expression, and the »Karolingian« component in geometrism since the second half of the 8th century.

The theses dealt with were examined and put into context, and are certainly proof of Lj. Karaman's stand as an expert of great erudition al pari with his European contemporaries.